

Dr hab. Anna Musialik-Chmiel, prof. UE
Katedra Projektowania i Analizy Komunikacji
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
anna.musialik-chmiel@uekat.pl

Katowice, 15 sierpnia 2023.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Jolanty Nowak na temat „Zagłębiowskie zespoły pieśni i tańca w okresie Polski Ludowej”, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Kosowskiej oraz dr. Karola Maklesa w Instytucie Nauk o Kulturze na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Rozprawa mgr Jolanty Nowak wpisuje się w nurt badań naukowych nad historią amatorskiego ruchu artystycznego oraz w dyskusję nad specyfiką kultury ludowej tej części województwa śląskiego, której nazwa „Zagłębie Dąbrowskie” nigdy nie przyjęła się w oficjalnej nomenklaturze administracyjnej. Autorka wybrała do badań zespoły pieśni i tańca, działające w okresie powojennym w Zagłębiu Dąbrowskim. „Uskrzydlała je chęć artystyczna”, podobna do tej, która inspirowała zespoły pieśni i tańca w innych regionach ówczesnej robotniczo-chłopskiej Polski. Dwa najważniejsze z nich, mające status zespołów państwowych – „Mazowsze” i „Śląsk” – stały się niedoścignionym wzorcem dla licznych wówczas regionalnych grup amatorskich.

Jednocześnie Doktorantka wyznaczyła sobie zadanie bardzo ambitne i zarazem niełatwe w realizacji, ponieważ temat folkloru Zagłębia pozostaje otwarty, by nie powiedzieć nadal mało znany. W rozprawie czytamy: „Dostrzegając wcześniejsze niedostatki, postanowiłam zbadać, uporządkować i opracować te zespoły, które w nazwie miały słowa: pieśń, taniec, folklor, a jednocześnie choć częściowo swoim programem i techniką tańca wzorowały się na państwowych zespołach pieśni i tańca, takich jak: „Śląsk” czy „Mazowsze” [...]. Szukając dostępu do informacji natrafiłam na wiele trudności”.

Jednym z wielu takich dylematów była z pewnością odpowiedź na pytanie – co to znaczy „zagłębiowski” w odniesieniu do kultury ludowej. Na to pytanie, jak wskazuje cytowana w rozprawie literatura przedmiotu, nie znaleziono dotychczas jednoznacznej i zadowalającej odpowiedzi.

Folklor zagłębiowski nie tylko nie istnieje w obrębie tradycyjnych podziałów etnograficznych, ale i ciągle wywołuje wśród regionalistów wiele kontrowersji. Zagłębie Dąbrowskie jako kraina osobna, posiadająca swoją tożsamość kulturową, regionalną, a przede

wszystkim historyczną, przez długi czas nie cieszyło się szczególnym zainteresowaniem badaczy. Tradycje wyraźnego wyodrębniania tego obszaru sięgają zaledwie przełomu XIX i XX wieku. Rodzimych mieszkańców zdominowali w tym okresie przybysze, którzy przywędrowali na te tereny z najróżniejszych zakątków Polski, przenosząc elementy swojej rodzimej kultury i kultywując własne tradycje. I jednych, i drugich zaczęto potocznie nazywać Zagłębiakami. Rejon przemysłowy leżący na rubieżach Królestwa Polskiego swoją odrębność budował na praktykach współistnienia różnych kultur regionalnych; zamieszkiwali go w głównej mierze chłopi i robotnicy chłopskiego pochodzenia. Stworzyli oni tradycje ruchu robotniczego, mające przede wszystkim podłoże socjalne, z czasem wykorzystane do celów politycznych. W okresie powojennym polityka społeczna i kulturalna państwa polskiego nastawiona była na eksponowanie tradycji ludowych kraju i jego poszczególnych regionów. Jednym z elementów tej polityki było promowanie zespołów artystycznych, których repertuar nawiązywał do sztuki ludowej. Pojawiły się liczne zespoły pieśni i tańca. Na terenie „Czerwonego Zagłębia” zespoły te miały uwierzytelniać lokalne tradycje ludowe, ale sposób rozumienia tradycji ludowych nie zawsze przystawał do rzeczywistych warunków życia mieszkańców rejonów zurbanizowanych.

Mgr Jolanta Nowak postanowiła przedstawić w swojej rozprawie osiągnięcia działających podówczas sformalizowanych grup tanecznych. Wzięła pod uwagę między innymi takie kwestie jak:

- zainteresowanie folklorem nie tylko młodych ludzi, ale całego społeczeństwa;
- motywacje młodzieży pragnącej należeć do zespołów ludowych;
- próbę odpowiedzi na pytanie, czy przynależność ta mogła wpłynąć na późniejsze wybory zawodowe oraz czy zagłębiowskie zespoły były elementem polityki kulturalnej kraju?

Badania kultury ludowej i folkloru (etnograficzne, folklorystyczne, kulturoznawcze, socjologiczne) sięgają przynajmniej początków XIX wieku. Doktorantka nie próbuje, i słusznie, ich rekonstruować, ale zwraca uwagę na to, że w okresie Polski Ludowej rozpoczęła się burzliwa dyskusja nad „autentycznością” i „nieautentycznością” różnych form kultury ludowej, w tym tańca. Rodzi się więc pytanie, czy „folklorizm” to efekt przemian zachodzących dopiero po drugiej wojnie światowej, czy też jakieś jego przejawy tego zjawiska występowały już wcześniej? Czy zachowane informacje na temat historycznych tańców ludowych pozwalają na ich interpretacje w kategoriach folkloru i folklorizmu?

Autorka przedstawia w rozprawie osiem zespołów pieśni i tańca, działających w Zagłębiu w okresie Polski Ludowej, są to mianowicie: Międzyszkolny Zespół Pieśni i Tańca „Zagłębie”, Zespół Pieśni i Tańca „Gołowianie”, Zespół Pieśni i Tańca „Wolbromiaci”, Zespół

Pieśni i Tańca Domu Kultury Siewierz, Zespół Ziemi Olkuskiej, Zespół Pieśni i Tańca „Koziegłowy”, Zespół Pieśni i Tańca „Jura”, Regionalny Zespół Ludowy „Jaworzniak”. Repertuar tych grup oraz ich zaangażowanie artystyczne stanowią podstawowy materiał badawczy. Dane na temat pracy zespołów Doktorantka zebrała na podstawie badań archiwalnych (godna uwagi jest tu analiza unikatowych materiałów, jakimi są kroniki poszczególnych grup), ankiet rozesłanych do członków zespołów oraz wywiadów przeprowadzonych z kierownikami. Specyfika działalności grup zagłębiowskich jest w pracy przedstawiona na tle bogatej wiedzy o dziejach rejonu.

Dziękując na wstępie swojemu pierwszemu promotorowi, śp. Profesorowi Zygmuntowi Woźniczce za cenne inspiracje w zakresie bogatej literatury przedmiotu, dotyczącej historii Zagłębia Dąbrowskiego, Doktorantka przedstawia swoją osobistą/ indywidualną badawczą drogę. To właśnie zaproponowane przez Profesora lektury, a także prowadzone badania terenowe i archiwalne, mające na celu zgromadzenie dostępnej wiedzy o zespołach pieśni i tańca działających w Zagłębiu Dąbrowskim, umożliwiły poznanie najistotniejszych problemów tego rejonu i pobudziły do refleksji:

„Stopniowo, chociaż pobieżnie, poznawałam pełne emocji dyskusje, jakie od lat toczyły się nad tym, czy Zagłębie Dąbrowskie jest regionem czy jedynie rejonem przemysłowym. Dyskusje te, podobnie jak spory na temat relacji między kulturą ludową a kulturą narodową, stosunku folkloru do folkloryzmu i sposobów badania autentyczności tradycji ludowych, nie ułatwiały mi wytyczenia pola własnych poszukiwań i konsekwentnego podążania w wybranym kierunku” – czytamy w rozprawie.

Doktorantka przyznaje również, że pomoc prof. dr hab. Ewy Kosowskiej, która na ostatnim etapie przejęła opiekę nad doktoratem, pomogła jej przezwyciężyć te trudności i podjąć decyzję o ograniczeniu badań do kilku zasadniczych wątków. W rezultacie zostały uwzględnione następujące zagadnienia, uporządkowane w obrębie czterech rozdziałów, poświęconych omówieniu dziejów Zagłębia Dąbrowskiego i jego specyfiki, prezentacji zespołów pieśni i tańca, działających w Zagłębiu w okresie Polski Ludowej oraz interpretacji wyników ankiet wypełnianych przez byłych członków tych zespołów, w tym wywiadów przeprowadzonych z animatorami kultury tanecznej. Ostatni, czwarty rozdział jest syntetycznym przedstawieniem roli tańca w kulturze, a podjęta przez Doktorantkę próba opisu i interpretacji znaczenia poszczególnych figur tanecznych w oberku jest w moim przekonaniu znakomitą ilustracją roli, jaką w pracy badawczej odgrywa doświadczenie praktyczne mgr Jolanty Nowak. Nie sposób przy tym nie podkreślić wartości poznawczej autorskiej analizy figur tego najszybszego i bardzo widowiskowego polskiego tańca narodowego, który podobnie

jak pozostałe, czyli polonez, kujawiak, krakowiak, mazur znajduje się w repertuarze regionalnych zespołów ludowych. Co więcej popularność tych tańców w regionach jest także ilustracją tego, czym w istocie staje się owa niewerbalna komunikacja symboliczna, jaką stanowi taniec ludowy. Bowiem poszczególne grupy nadają jej swój indywidualny rys – własny styl wykonania. Sądzę, że bardzo dobrze oddaje to fragment wypowiedzi jednej z tanecznych animatorek (Aneks 2 – wywiady z osobami, które kierowały zespołami w okresie Polski Ludowej).

„Nie pamiętam melodii, ale robiliśmy oberka zagłębiowskiego, bo oberek zagłębiowski to jest bardziej taki walczykowany. W każdym regionie inaczej tańczony jest oberek, w Lublinie też inaczej, bo to z tymi przytupami, narodowy to jest skoczny oberek”.

Doktorantka potwierdza również swoim doświadczeniem pracy w zespole ludowym i podjętą pracą badawczą, czego zwieńczeniem jest przedstawiona dysertacja, jak bardzo może to być ważne dla osób angażujących się w działalność takich grup. Można by powiedzieć, że potwierdzają one swoją postawą fenomen kultuwowania tradycji w każdym zakątku naszego kraju. Dotyczy to szczególnie właśnie tańca. Choć przez wieki zmieniały się formy ruchowe, zwyczaje i upodobania, to pozostał szacunek do tej tradycji. Jakkolwiek badania i opracowania tańców ludowych są nieliczne, to jednak znajdziemy w nich słowa o niekwestionowanym dziedzictwie kulturowym, jakim pozostaje właśnie tradycja tańca ludowego. Warto zwrócić uwagę również na fakt, że omawiana dysertacja z pewnością dobitnie uzupełnia wspomniany niedobór opracowań tańców ludowych.

Rys historyczny, etymologia samej nazwy „Zagłębie Dąbrowskie” oraz specyfika tego rejonu, będąca efektem dynamicznie postępującego uprzemysłowienia, to istotne elementy kontekstu społeczno-politycznego, który opisany w pierwszym rozdziale rozprawy mgr Nowak stanowi fundament refleksji nad modelem/ kształtem życia kulturalnego w rejonie, w tym również nad znaczeniem, przyczynami popularności i funkcjami społecznymi tytułowych zespołów pieśni i tańca. Przez długi czas zespoły zagłębiowskie działały w bezpośrednim sąsiedztwie grup amatorskich, czerpiących wsparcie oraz inspiracje z występów kierowanego przez Stanisława Hadynę „Śląska”. Tym bardziej to ważne, że w dyskursie publicznym/ medialnym ukształtował się stereotypowy obraz śląsko-zagłębiowskich animozji. Animoszje te nadal przysyłają niekiedy istotne zjawiska, zachodzące w kulturze tego rejonu od lat. Media niesłusznie niestety przyczyniają się do utrwalania takiego stanu, dlatego trudno przecenić wartość propozycji Autorki rozprawy. Propozycja ta, wynikająca z pogłębionej wiedzy opartej na badaniach empirycznych i analizie źródeł zastanych, jest świadectwem determinacji w poszukiwaniu materiałów dokumentujących osiągnięcia prezentowanych zespołów.

Lektura tej rozprawy upewnia mnie w przekonaniu o potrzebie poważnej naukowej analizy zjawisk, świadczących o wartościach kultur lokalnych. To przeświadczenie towarzyszy mi od bez mała trzydziestu lat i wynika z doświadczeń oraz obserwacji czynionych z perspektywy kulturoznawcy, dziennikarza i redaktora mediów regionalnych. Upowszechnianie wiedzy o kulturze regionalnej wymaga wytrwałości i samozaparcia. Dobitym tego przykładem była praca redaktora Stanisława Jareckiego i przygotowane przez niego audycje dokumentujące folklor, a zarazem stanowiące imponujący radiowy dorobek tego dziennikarza. Zgromadzone w dźwiękowych archiwach Polskiego Radia i Radia Katowice S.A. warte są naukowego opracowania. Dobrze, że w cytowanych przez mgr Nowak wywiadach pojawia się nie tylko nazwisko tego znawcy i promotora folkloru śląskiego oraz zagłębiowskiego, ale również wspomnienia animatorów kultury tanecznej: „Był taki redaktor Jarecki, Stanisław Jarecki, człowiek, którego niczym nie można było zaskoczyć. Tak myślałam sobie: jak to zaśpiewamy, to będzie zaskoczony. A on to znał. No wszystko znał. Słuch muzyczny, absolutny, proszę pani. No i także tych audycji dorobiliśmy się w sumie 11”.

W okresie omawianym przez mgr Nowak dziennikarze pełnili rolę niekwestionowanych autorytetów. Nie wszyscy byli solidnie przygotowani do swoich zadań, ale ci, którzy potrafili pogodzić własne wykształcenie (w przypadku Jareckiego – muzyczne) z kompetencjami niezbędnymi do pracy z ludźmi przeświadczonymi o wartości własnych tradycji kulturowych, zdobywali sobie ich szacunek i uznanie. Ten wątek autorytetów społecznych, wpływających na kształt propozycji scenicznych oferowanych przez zespoły amatorskie mógłby stanowić dodatkowy obszar zainteresowań badawczych. Oczywiście, w przypadku rozprawy mgr Jolanty Nowak, rozbudowanie go musiałoby wiązać się z odpowiednio ukierunkowaną interpretacją.

Badania empiryczne oraz terenowe, ankiety badawcze i pogłębione wywiady przedstawione w rozprawie doktorskiej, dają wgląd w sytuację zespołów pieśni i tańca istniejących po wojnie w Zagłębiu Dąbrowskim; miały one stanowić niezbity dowód odrębności tego rejonu. Trudno również przecenić ich wartość społeczną, którą czytelnik dostrzeże już na wstępie, ponieważ Autorka podkreśla swój udział („prywatny i zawodowy”) w działalności jednego z takich zespołów. Była ona tancerką, choreografką i kierownikiem grupy. To zaangażowanie sprawia, że mgr Nowak dobrze zna zaplecze techniczne, ale też problemy finansowe i warsztatowe związane z realizacją programu artystycznego – trudności, z jakimi współcześnie nadal borykają się amatorskie zespoły pieśni i tańca.

Choć cztery dekady Polski Ludowej okazały się wyjątkowo przychylnie dla ruchu amatorskiego – o czym bardzo ciekawie i wnikliwie pisze Doktorantka, to jej udział w tym artystycznym „pospolitym ruszeniu”, a jednocześnie zakres prowadzonych przez nią badań,

dotyczy przede wszystkim lat ostatnich. Praktyczne doświadczenie członkini Zespołu Pieśni i Tańca Domu Kultury Siewierz, oraz nauczycielki i choreografki, ożywia wywód oraz przekłada się na klarowność języka opisu. Co więcej, to właśnie ono stało się inspiracją do rozpoczęcia badań naukowych, umożliwiających – jak sama Autorka przyznaje – zrozumienie odmienności tańca zagłębiowskiego.

Można by powiedzieć, że informacje zawarte we wstępie, zakończeniu, a także tu i ówdzie w tekście, stanowią niejako pokłosie obserwacji uczestniczącej, która pięknie uzupełnia wiodącą metodę badawczą.

Wstęp rozprawy należycie zarysowuje problematykę pracy i ujawnia źródła inspiracji. Autorka, zaznaczając, że amatorski ruch artystyczny w różnych okresach tzw. Polski Ludowej obejmował teatry, kluby, koła gospodyń, orkiestry, zespoły taneczne, muzyczne, grupy śpiewacze, wyselekcjonowała zespoły pieśni i tańca jako te, które podkreślają wartość kultury muzyczno-tanecznej regionu i popularyzują jej stale modyfikujące się formy. Słusznie zwróciła przy tym uwagę na fakt, że trudna do scharakteryzowania odrębność folkloru zagłębiowskiego zaowocowała zainteresowaniem polskim folklorem tanecznym – grupy zagłębiowskie opierały swój repertuar na tańcach wywodzących się z różnych regionów Polski.

Analiza repertuaru zespołów działających w Zagłębiu wymagała podjęcia badań o charakterze archiwalnym oraz badań terenowych. Ich przeprowadzenie okazało się przedsięwzięciem trudnym z kilku powodów, o których także mowa w dysertacji. Historia Zagłębia, dzieje lokalnej kultury ludowej powiązanej z kulturą ludową innych obszarów, specyfika folkloru polskiego i znajomość zasad interpretacji etnograficznej, socjologicznej czy kulturoznawczej stały się więc, już na wstępie pracy naukowej, poważnym wyzwaniem, które wymagało wielokierunkowych studiów. Jednak Doktorantka poradziła sobie z tym zadaniem w wysokim stopniu, a jej rozprawa stanowi ważny wkład w rozpoznanie szczególnej sytuacji kulturowej, w jakiej znalazło się Zagłębie Dąbrowskie jako rejon przemysłowy konfrontowany z tradycjami Górnego Śląska.

Metodologia badań została opisana w sposób klarowny i spójny. Pragnę zauważyć, że nie tylko przyjęta w pracy metoda nie budzi wątpliwości, ale i na uznanie zasługuje również przedstawiony opis metodologii, w tym terminologii przystosowanej do materii badawczej.

Cel pracy sformułowany w tytule rozprawy został przez Doktorantkę zrealizowany.

Wartość poznawcza dysertacji polega nie tylko na uporządkowaniu wybranych materiałów dotyczących dziejów Zagłębia oraz na prezentacji dorobku artystycznego zespołów pieśni i tańca, które tu działały w okresie Polski Ludowej, ale także na podjęciu bardzo ważnej

i oryginalnej próby opisu dynamiki tańca ludowego z zastosowaniem elementów proksemiki. W dotychczasowej literaturze przedmiotu takie próby podejmowane są niezwykle rzadko.

Biorąc pod uwagę przygotowanie merytoryczne Doktorantki oraz jej zaangażowanie w rozpoznanie przedmiotu badań mogę stwierdzić, że przedstawiona przez nią rozprawa jest przykładem rzetelnej pracy naukowej.

Konkluzja:

Rozprawa Pani mgr Jolanty Nowak na temat „Zagłębiowskie zespoły pieśni i tańca w okresie Polski Ludowej”, przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Kosowskiej oraz dr. Karola Maklesa z dużym nakładem pracy, spełnia – w mojej ocenie – warunki stawiane dysertacjom doktorskim. Tym samym wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu.

Anna Hosiak-Gurdel